

Wstęp

Migracja jako problem kulturoznawczy

Trwanie kultury wiąże się z kultywowaniem pewnych tradycji, idei i praktyk społecznych. Przekazywanie ich z pokolenia na pokolenie sprawia, że kultura danej wspólnoty nie jest skazana na efemeryczną kruchość krótkiego trwania, lecz może stworzyć solidne fundamenty, które zapewnią przetrwanie kulturowej tożsamości. Jednakże każda kultura, choćby nawet najbardziej hermetyczna, prędzej bądź później musi skonfrontować się z wpływem zewnętrznych lub wewnętrznych czynników, których efektem działania może być uruchomienie procesów transformacji kulturowej tożsamości jednostek lub tworzonych przez nie wspólnot. Jednym z takich czynników są właśnie migracje ludzi lub idei, których pojawienie się na obcym obszarze kulturowym musi spotkać się z pozytywną lub negatywną reakcją rdzennej ludności i strażników lokalnych tradycji. Tak rozumiana migracja, która staje się ważnym czynnikiem kulturotwórczym stanowi przedmiot szeroko rozumianych badań kulturoznawczych.

Kulturoznawcze badania nad migracjami można prowadzić przynajmniej w trzech wymiarach. Pierwszym jest wymiar wspólnotowy, w którym masowe migracje postrzegane są jako czynnik znacząco wpływający na kulturową tożsamość danej wspólnoty. Historyczne wędrówki ludów stawały się nierzadko przyczyną kresu nawet bardzo potężnych cywilizacji, na których gruzach powstawały zalążki nowych wspólnot o początkowo hybrydowej tożsamości kulturowej.

Upadki Cesarstwa Rzymskiego i cywilizacji prekolumbijskich, to klasyczne przykłady historycznych wydarzeń, w których migracje napływowej ludności spoza danego kręgu kulturowego przyczyniły się do daleko idących przeobrażeń podstawowych struktur społecznych. W takich przypadkach stare formy kulturowe przenikają się początkowo z nowymi wpływami kulturowymi, tworząc hybrydową tożsamość, z której z czasem wytwarza się to, co za Ruth Benedict moglibyśmy nazwać wzorem kultury.

Jednakże zmiany kulturowe nie muszą wiązać się zawsze z masowymi migracjami ludności, gdyż ich powodem może być dyfuzja idei i kulturowych zwy-

czajów. W tym miejscu trzeba przywołać ideę kulturowej „miękkiej siły”¹ (*soft power*), dzięki której cywilizacje potrafią rozszerzać zakres swych wpływów bez odwoływania się do brutalnej siły militarnego podboju i kolonizacji. Dla Nialla Fergusona miękką siłą Zachodu, przyciągającą przedstawicieli innych cywilizacji, jest idea społeczeństwa konsumpcyjnego², które kusi obietnicą materialnego dobrobytu, któremu towarzyszą przyjemności permissywnej rozrywki masowej. Kultura popularna jest także kanałem szerzenia wpływów cywilizacji japońskiej, która zdobywa na całym świecie kolejne przyczółki, dzięki popularności japońskich gier konsolowych i mangowych komiksów.

Badając wspólnotowy wymiar migracji, można skupić się także na konkretnych grupach imigrantów, których łączy podobny status społeczny lub specjalizacja zawodowa. Takimi grupami mogą być intelektualiści i artyści, którzy w ramach Wielkiej Emigracji musieli po upadku powstania listopadowego opuścić terytorium Rzeczypospolitej znajdującej się pod zaborami. Inną taką grupą byli polscy chłopci, których emigracyjne losy w Ameryce badał Florian Znaniecki.

Kulturoznawcze badanie migracji ma też swój wymiar indywidualny, skupiony na analizie zmian jednostkowych tożsamości. W tym przypadku podstawowym wyzwaniem staje się ustalenie, w jaki sposób jednostka podlega procesom jej wykorzeniania z podglebia rdzennej kultury i w jaki sposób taka jednostka może zadomowić się w nowym środowisku kulturowym. Tym procesom towarzyszą różnorodne metody asymilowania nowo przybyłych migrantów, których stosowanie może jednak wywołać reakcję obronną jednostki nieskorej do radykalnej zmiany własnej tożsamości. W skrajnych sytuacjach wymuszanej asymilacji możemy mieć do czynienia z przypadkami udania się na „wewnętrzna emigrację”, w ramach której jednostka nie chcąc dostosować się do ogółu społeczeństwa, jedynie pozoruje asymilację, skrywając swe prawdziwe poglądy tworzące rdzeń jej indywidualnej tożsamości.

Osobnym obszarem badań pozostają kwestie związane z potencjalnymi zmianami indywidualnej tożsamości, wynikającymi z awansu społecznego lub zawodowego. Awans do stanu szlacheckiego lub zmiana funkcji zawodowej na menedżerską stawiają najczęściej jednostkę przed koniecznością przyswojenia sobie nowych zwyczajów, typowych dla kulturowego środowiska danej grupy społecznej. Tym kwestiom towarzyszą także spory o wpływ idei mobilności zawodowej na kształtowanie się modelu kosmopolitycznego obywatela, wyalienowanego z lokalnej wspólnoty i wpisującego się w ideowe postulaty globalizmu.

Trzecim wymiarem popularnych badań kulturoznawczych nad migracjami jest wymiar twórczości artystycznej, której tematem są różnorodne wątki związane

¹ Pojęcie zaczerpnięte od Josepha S. Nye’a. Szerzej na ten temat zob. J.S. Nye, *Soft Power: jak osiągnąć sukces w polityce światowej*, tłum. Jakub Zaborowski, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007.

² N. Ferguson, *Cywilizacja. Zachód i reszta świata*, tłum. Piotr Szymor, Wyd. Literackie, Kraków 2013, ss. 244-247.

z szeroko rozumianą problematyką migracyjną. Przykłady takich dzieł sztuki można by mnożyć w nieskończoność, ale w tym miejscu wystarczy wskazać na takie dzieła, jak film *Imigrant* Chaplina lub długometrażowa animacja *Persepolis*, będąca adaptacją powieści graficznej autorstwa Marjane Satrapi. Znakomitymi bodźcami do dyskusji nad wieloma obliczami migracji są także obrazy amerykańskiego malarza Jacoba Lawrence'a z jego serii „Migracje”.

Badając kulturę artystyczną, można także natrafić na interesujące przypadki zawierania się jednego medium ekspresji artystycznej w innym. Z takimi przykładami reemediacji mamy często do czynienia w przypadku gier wideo, takich jak *Comix Zone*, która przyjmuje formę na bieżąco tworzonego komiksu. Innym przykładem takiej reemediacji jest gra *Mad Dog*, która jest *de facto* interaktywnym filmem. W takim przypadku mamy do czynienia z migracją medium, jakim jest film lub komiks, do medium jakim jest gra wideo, w której te media się zawierają.

Jeszcze inne zagadnienie badane przez kulturoznawstwo stanowi kwestia migracji kultury artystycznej do naszego codziennego życia³. Czy jej obecność w naszym życiu powinna ograniczać się do świątecznego wyjścia do opery, czy też wytwory działalności artystycznej powinny otaczać nas na co dzień, choćby poprzez obcowanie z dziełami sztuki użytkowej.

Wskazane problemy badawcze nie wyczerpują listy wszystkich pytań, jakie można postawić, badając kulturowy wymiar migracji, ale w sposób wystarczający pokazują, że migracje mogą stać się przedmiotem ważnych badań kulturoznawczych. Migracje kształtują bowiem kulturę, a ich brak też jest często czynnikiem petryfikującym dany model kultury.

* * *

Prezentowany numer tematyczny „Humaniorzy”, poświęcony kulturowemu wymiarowi migracji, jest pokłosiem konferencji naukowej „Procesy migracyjne a zmiany kulturowe”, która odbyła się w 2016 r. w Poznaniu i była zorganizowana przez Instytut Kulturoznawstwa UAM oraz Centrum Myśli Społecznej im. Floriana Znanieckiego. Ten numer jest także zwieńczeniem trzyletniego okresu pracy naukowej zespołu Centrum Znanieckiego, które w tym krótkim okresie wydało jeszcze dwie inne publikacje. Pierwsza z nich to wcześniejszy numer tematyczny „Humaniorzy” 1(13)/2016 poświęcony kulturologii Floriana Znanieckiego. Ten numer jest owocem semestralnego wykładu dla doktorantów i studentów Wydziału Nauk Społecznych UAM, w trakcie którego każdy wykład był wygłaszany przez innego znawcę myśli Znanieckiego. Drugą publikacją jest numer tematyczny czasopisma naukowego „Studia Kulturoznawcze” 1(9)/2016, który zawiera obcojęzyczne artykuły będące rozwinięciem referatów wygłoszonych podczas międzynarodowej konferencji

³ Herbert Schnädelbach uznał pytanie o rolę, jaką kultura artystyczna ma odgrywać w codzienności naszego życia, za jedno z najważniejszych pytań współczesnej filozofii kultury. Szerzej zob. E. Martens, H. Schnädelbach (red.), *Filozofia. Podstawowe pytania*, tłum. Krystyna Krzemieniowa, Wiedza Powszechna, Warszawa 1995, ss. 549-550, 553.

Culture Critique. Its Essence and its Forms (Poznań 2015), zorganizowanej przez członków Centrum Znanickiego we współpracy z badaczami z Instytutu Filozofii Uniwersytetu w Kilonii, z którym zespół Centrum nawiązał trwałą współpracę, co zaowocowało międzynarodowym sympozjum „Methodological Problems in the Social Sciences and the Humanities” (Kilonia 2016). Wydarzeniem założycielskim, poprzedzającym powstanie Centrum Znanickiego, była międzynarodowa konferencja „Do We Really Live in One World? Concepts of World in Philosophy and Anthropology of Culture” (Poznań 2013).

W trakcie tych trzech lat członkowie zespołu Centrum Znanickiego nawiązali współpracę z wieloma zagranicznymi uniwersytetami, czego efektem był udział w organizowanych przez Centrum wydarzeniach takich badaczy, jak: Günter Abel, Riccardo Dottori, Ferdinand Fellmann, Tilman Borsche, Dirk Westerkamp, Konrad Ott, Christine Blaettler, Ludger Heidbrink, Janina Sombetzki, Franz Josef Wetz, Juan J. Padiá, Alejandro Rojas Jiménez, Kolyo Koev, Ken Frieden, Jiri Pavelka i Rainer Adolphi. Centrum zorganizował także wiele gościnnych wykładów polskich uczonych, artystów i dziennikarzy. Wśród nich znaleźli się: Zdzisław Krasnodębski, Elżbieta Hałas, Antoni Libera, Janusz Kaputsa, Witold Repetowicz, Dawid Wildstein i Czesław Bielecki.

W Instytucie Kulturoznawstwa UAM znajduje się także archiwum książek i artykułów, które Centrum odziedziczyło po zmarłym profesorze Richardzie Grahthoffie. To archiwum zawiera wiele publikacji Znanickiego i artykułów na jego temat, a także np. recenzje rozpraw doktorskich ocenianych przez Znanickiego oraz kartki pamiątkowe z kondolencjami przysyłanymi po śmierci wybitnego, polskiego uczonego przez naukowców z całego świata.

Łukasz Czajka